
**Стара српска књижевност
у 24 књиге**

**Уређивачки
одбор**

**Ирена Грицкат
Радмила Маринковић
Милорад Павић
Милорад Ђурић
Милисав Савић
Биљана Јовановић-Стипчевић**

**Књига
шеснаеста**

**Превод
Димитрије Богдановић
и Томислав Јовановић
Приредио
др Томислав Јовановић**

Патријарх Пајсије

Сабрани списи

**Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1993.**

Садржај

Предговор

Патријарх Пајсије (Томислав Јовановић) . . .	9
--	---

Патријарх Пајсије, Сабрани списи

Служба светом Симону	33
Служба светом цару Урошу	59
Синаксарско житије светог Симона	77
Синаксарско житије светог цара Уроша	83
Житије светог цара Уроша	85
Кратко повесно слово о светом кнезу Стефану Штиљановићу	105
Синђелија вршачком епископу Антонију	107
Синђелија хиландарском митрополиту Мардарију	109
Синђелија вретанијском и ровишком митрополиту Михаилу	111
Пастирска посланица	113
Посланица папи Урбану Осмом	115
Записи, натписи, белешке	119

Пропратни текстови

О овом издању	141
Рукописи	143

Коментари

Коментари	149
Речник мање познатих речи	157
Регистар	161

Илустрације	167
-----------------------	-----

скенирао

Теодор Анагност

Долазак патријарха Пајсија на престо Српске православне цркве пада у време појачаних турских настојања да се сузбију знатни устанички покрети српског народа. Своју одлучност да казне подршку Српске цркве банатским и херцеговачким устаницима Турци су показали уморством патријарха Јована у Цариграду 1613. године.¹ Крајње подозрење турских власти према српском народу и његовој цркви патријарх Пајсије је увелико отклонио својим стрпљивим и мудрим управљањем патријарашким престолом читаве тридесет три године. Упорним настојањем да одржава везе, често и лично, са свим крајевима широког простора Пећке патријаршије допринео је, свакако, учвршћењу светосавских начела у Српској православној цркви. Током свих година свог патријарховања он се сретао са сталним сиромаштвом, како у народу тако и у самој Цркви. За помоћ се обраћао и Западу² и Русији.³ Нарочито су била учестала путовања српских монаха из многих манастира у Русију, у настојању да добију какву помоћ. Тако је забележено да су управо у Пајсијево време у Русију путовали монаси из манастира Светог Борба код Сарајева, из Хиландара, Студенице, Милешеве, Папраће, Ремете, Шемљуга, Крушедола, Хопова, Беочина, Бешенова и Троноше.⁴ У два наврата сам патријарх Пајсије слао је изасланике за помоћ. Као патријархов заступник, скопски митрополит Симеон измолио је 1641. године

¹ Ј. Томић, *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву 1592—1614*, Земун 1903.

² Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, САН, Посебна издања, књига CLV, Одељење друштвених наука, нова серија, књига 3, Београд 1950, нарочито у VII и VIII глави.

³ С. Димитријевић, *Одношаји пећских патријарха с Русијом у XVII веку*, Глас СКА, Други разред, 37, Београд 1900, стр. 225—233.

⁴ С. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА, LIII, Други разред, 45, Сарајево 1922, на више места.

повељу од руског цара Михаила Фјодоровича за пећки манастир Вазнесења Господњег.⁵ Већ после две године у патријархово име за Русију су из Пећи кренула три угледна монаха.⁶ Они су стигли само до границе Русије, јер, по правилима из царске повеље, помоћ се могла очекивати сваке седме или осме године.

Упркос невољама и сиромаштву, у Пајсијево време обновљени су многи храмови и изграђене нове цркве. Црквено градитељство је, додуше, са скромним остварењима, без монументалности и уметничких домета какви су остали из ранијих епоха.⁷ Ипак, истичу се три подручја у којима се градило више него у осталим крајевима. То су северна Далмација, Црна Гора и шири појас долине Ибра и Рашке, од Краљева ка Тутину.

Међу сликарима Пајсијевог доба нарочито се истичу Страхиња из Будимља⁸ и Георгије Митрофановић.⁹ Бројни црквени сасуди и предмети за богослужбену употребу од сребра, уметнички израђени, настају у истом периоду. Израђују их познати златари Аврамија Хлапович, Иван Милић, Радојица Мужанин, Стефан Ивановић и Нешко Пролимлековић.¹⁰

⁵ С. Димитријевић, *Прилози расправи „Одношаји пећских патријарха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX*, Споменик СКА, XXXVIII, Други разред, 34, Београд 1900, стр. 60.

⁶ Исто, стр. 60—61.

⁷ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459—1690*, САНУ, Посебна издања, DLIX, Одељење историјских наука, књ. 10, Филозофски факултет у Београду, Институт за историју уметности, Студије, 5, Београд 1984.

⁸ С. Петковић, *Црква Јекса код Црнојевића Ријеке*, Старине Црне Горе, III—IV, Цетиње 1968, стр. 91; *Морача*, Српска књижевна задруга / Просвета, Београд 1986, стр. 52; В. Бурић, *Фреско сликарство манастира Градишта у Паштровићима*, Историјски записи, XVII, 2, Титоград 1960, стр. 270—272.

⁹ З. Кајмаковић, *Георгије Митрофановић*, Сарајево 1977; S. Petković, *Zograf Georgije Mitrofanović u Pečkoj patrijaršiji 1619—1620. godine*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, V, Приштина 1965, стр. 236—251.

¹⁰ Б. Радојковић, *Старо српско златарство XVI и XVII века*, Матица српска, Нови Сад 1966; М. Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1981, стр. 66—71, 103—112; М. Ша-

Пајсијево време посебно обележавају преписи бројних и разноврсних рукописа. Ширењу рукописне књиге свакако доприноси гашење српског штампарства. На основу сачуваних записа о делатности српских писара уочавају се извесни јачи преписивачки центри. Света Гора у том погледу предњачи. Већи број књига настаје у Хиландару, у Карејском пиргу, Светој Ани, Ђелији Сотир (скиту Светог Павла) и Ђелији Дионисија Ретора (скиту манастира Лавре). Као светогорски писари који су забележили своја имена срећу се јерођакон Михаило, јеромонах Данило, духовник Дамаскин, Захарија, монах Сава, монах Аверкије, Михаило, Јефtimiје, Антоније, Јов Шишатовић.

Од других преписивачких средишта нешто јаче се истичу овчарско-кабларски манастири, извесни фрушкогорски, Милешева, Житомислић, Света Тројица код Плеваља и, по свој прилици, сама Патријаршија у Пећи. У овчарско-кабларским манастирима велику преписивачку делатност развио је Киријак. За фрушкогорске манастире везани су писари Јефtimiје, који је дошао са Свете Горе, Никодим, јеромонах Јефрем и мајстор Леонтије. У Милешеву раде Захарија и јеромонах Макарије. Гаврило Тројичанин оставља значајан траг у манастиру Свете Тројице код Плеваља.

Извесне вести о преписима књига долазе и из других српских манастира: Мораче, Пиве, Папраће, Возуће, Вранштице, Петковице испод Цера, Тамне, Ступе, Хрмња, Ораховице у Славонији, Пештере изнад Студенице, Враћевшнице, Раче на Дрини и Вишњице. Знатан део преписа из тог времена остао је без записа о месту настанка.

Рекло би се да је сам патријарх Пајсије умногоме допринео јачем оживљавању црквеног и културног живота. Он иде у ред оних личности које су код Срба обнављале и поново покретале већ осуће и запуштене духовне токове. Иако без своје државе, српски народ је у то време био организован око своје Цркве. Тиме

кота, Дечанска ризница, Просвета — Београд, Републички завод за заштиту споменика културе — Београд, Јединство — Приштина, Београд 1984.

је патријарх имао још већу и значајнију улогу: да представља читав народ. Патријарх Пајсије је у томе показао велику умешност.

Прве вести о Пајсију потичу из 1612. године, када је био новобрдски митрополит, о чему је оставио лично сведочење у једном *Минеју* манастира Грачанице (Записи, бр. 1).¹¹ До сада је преовлађивало уверење да је родом из Јањева крај Новог Брда, те је у литератури носио скоро редовно атрибут Јањевац. И доиста, има савремених забележака које говоре да је он из Јањева. Тако у једном запису на рукопису из манастира Мораче из 1615. године стоји да је он „Пајсеј Јањевац“.¹² Општи лист Пећке патријаршије на сличан начин доноси податак да је Пајсије „рођењем из Јањева“.¹³ У извештају апостолског визитатора Конгрегације за пропаганду вере у Риму из 1623—1624. године стоји, такође, о српском патријарху — „e nativo di Jagnevo“.¹⁴

Поред ових савремених података, постоји један који говори да је Пајсије из једног сасвим другог краја. Дечански архимандрит Серафим Ристић предочава 1864. године, поред других споменика, и *Имена српских патријараха и епископа који су управљали Српском црквом у Пећкој патријаршији од св. Саве па до новијег доба*, где за патријарха Пајсија стоји да је „родом от Задра“.¹⁵ Уза сва настојања да што

¹¹ Оваквом ознаком указујемо на број записа или натписа патријарха Пајсија који се налазе у овом издању.

¹² *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић, књига I, СКА, Београд 1902, бр. 1030. У даљем указивању на записе из неке од шест књига *Старих српских записа и натписа* даћемо скраћеницу ССЗН уз број књиге и записа.

¹³ М. С. Милојевић, *Обшти лист патријаршије пећке*, Гласник СУД, XXXV, Београд 1872, стр. 74.

¹⁴ К. Draganović, *Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu i Bosni g. 1623. i 1624*, *Starine Jazu*, XXXIX, Загреб 1938, стр. 28; М. Јачов, *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622—1644*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење, XXI, Београд 1986, стр. 12.

¹⁵ *Дечански споменици*. Скупио и издао архимандрит дечански Серафим Ристић, Београд 1864, стр. 83.

поузданије сазнамо о Пајсијевом пореклу, нисмо у могућности да нешто више кажемо. Наши покушаји да доведемо у везу патријарха Пајсија са Пајсијем Грабовачким, који је управо из задарских предела, остају као могућност за нова трагања.¹⁶

Родитељи патријарха Пајсија поменути су 25. августа 1635. године у *Дечанској проскомидији*, тј. поменику, данас у дечанској збирци рукописа број 109. Тада је патријарх посетио манастир Дечане. Бивши скопски митрополит Михаило тим поводом оставио је запис и у *Поменик* уписао патријархове родитеље Димитрија и Дафину.¹⁷

И датум Пајсијевог избора за патријарха изазива недоумице код проучавалаца. Сачувана бележења о том догађају уносе пометњу стога што, по неким од њих, излази да је Пајсије био постављен на патријарашки престо пре него што је патријарх Јован погубљен. Уколико се гледају само Пајсијева сведочења о овим догађајима, она успостављају логичан међусобни редослед. Испод портрета патријарха Јована у пећкој цркви Светих апостола, рађеног по свој прилици 1620. године,¹⁸ стоји натпис који је саставио патријарх Пајсије (Записи, бр. 15). У њему се каже, на метафоричан начин, очигледно зато што су патријарха Јована погубили Турци, да „његов гроб би ... 1613. године ... месеца октобра 14“. Своје постављење на патријарашки престо Пајсије помиње у запису на Златоустовим беседама 1619. године. Тамо вели да се то догодило 7123. године, што значи да би могло бити у периоду од 1. септембра 1614. до 31. августа 1615. године (Записи, бр. 11). Податак који најподробније говори о Пајсијевом избору за патријарха налази се у једном натпису у цркви Грачаници. У њему се каже

¹⁶ О томе подробније у нашој још нештампаној дисертацији о књижевном делу патријарха Пајсија.

¹⁷ ССЗН, IV, бр. 6759. За више података о родитељима патријарха Пајсија видети: Б. Сп. Радојичић, *Родитељи патријарха Пајсија*, Прилози за КЈИФ, XXIII, 3—4, Београд 1957, стр. 254—255.

¹⁸ S. Petković, *Zograf Georgije Mitrofanović*, стр. 240.

да је то било 4. октобра 1614. године,¹⁹ што драгоцено употпуњава Пајсијево сведочење.

Пајсије је био патријарх пуне тридесет три године, што је најдужи период у коме је, од светог Саве, неко био на престолу Српске цркве. Умро је 1647. године, и то изгледа између 2. и 3. октобра, како су забележили неки савременици.²⁰ Постоји предање које каже да га је убио биво у месту Будисавцима, и да је још жив пренесен у Пећки манастир, где се престабио 2. новембра 1647. године.²¹

Током свог патријарховања Пајсије је доста путовао просторима Пећке патријаршије. Најзначајније изворе који говоре о његовим кретањима представљају записи које је он оставио по разним рукописима. Књига коју је, изгледа, најчешће носио са собом била је *Пећки поменик*, сада у рукописној збирци Архива Српске академије наука и уметности, број 61. Из записа, који је доскора био између залепљених листова,²² сазнаје се да је *Поменик* Пајсије својеручно преписао 1618. године (Записи, бр. 4). Уз белешке у којима се сасвим одређено каже на која је путовања одлазио патријарх, остали су и неки његови записи који помињу само место у које се путовало; велика је вероватноћа да је путник био управо Пајсије. Тако у *Поменику* стоји да је неко путовао у Самоков 1618/1619. године (Записи, бр. 5). На свом примерку Златоустових беседа Пајсије је оставио запис у коме саопштава да је фебруара 1619. године био у ћелији Војсиловици (Записи, бр. 11). У истом запису тајнописом напомиње да је књигу купио док је још био у Пустини Анића. На једној *Лествици* манастира Убошца у Анђеловој Топлици Пајсије бележи да је тамо путовао октобра 1620. године (Записи, бр. 17). У *Минеју* истог манастира остао је такође његов запис из кога се види да је ту навраћао 1620. године

¹⁹ ССЗН, VI, бр. 10110.

²⁰ ССЗН, IV, бр. 6852—6855.

²¹ М. С. Милојевић, *Обшти лист патријаршије пећке*, стр 74.

²² Т. Јовановић, *Пећки поменик и патријарх Пајсије*, Археографски прилози, 12, Београд 1990, стр. 243—248.

почетком новембра (Записи, бр. 23) и поново две године касније, у октобру. Мора се запазити да је и 1623. године Пајсије био у Убошцу управо 11. октобра, у исто време, дакле, кад и претходна два пута, што је указивало на неки дубљи разлог његове посете (Записи, бр. 25).

Петог јануара 1624. године патријарх се обрео у ћелији шашковачкој (Записи, бр. 28). Током септембра 1624. одлази на далеко путовање према Будиму и Грабовцу (Записи, бр. 29, 30). Није сигурно да ли је током 1624/1625. путовао у Софију (Записи, бр. 32), а 1625/1626. ка Тетову и Гостивару (Записи, бр. 34). На путу у Влашку 1625/1626. године (Записи, бр. 36) оставио је белешку да је прошао кроз Бечкерек (Записи, бр. 35). Већ наредне године одлази у Срем (Записи, бр. 38), посећује манастире Ремету (Записи, бр. 39) и Бешеново (Записи, бр. 40). Изгледа да је потом наставио ка Пешти (Записи, бр. 41) и Будиму, где се нашао октобра 1627. године (Записи, бр. 42). Током овог боравка у Срему је, по свој прилици, из Прибине Главе узео *Псалтир* (данас познат као Минхенски) како би дао да се у Пећи препише (Записи, бр. 49). У *Синаксарском житију светог Симона* стоји да је Пајсије 1628/1629. путовао у манастир Сопотане на отварање Симоновог гроба. Исте године он се подухватио дугог пута до Темишвара (Записи, бр. 46). Постоји могућност да је 1629/1630. одлазио до Самокова (Записи, бр. 48). У Војсиловици је октобра 1630 (Записи, бр. 51), и по други пут те или наредне године (Записи, бр. 52, 53). У Карловце је путовао 1631/1632. и у *Поменику* забележио да је том приликом „сместио крушедолске инокиње“ (Записи, бр. 55). Извесно је да је то било исто оно путовање током којег се обрео у манастиру Шишатовцу 3. октобра 1631. године (ССЗН, III, бр. 4988).

На оштећеној белешци у *Поменику* није остало сачувано да ли је 1636/1637. године у Самоков одлазио Пајсије или ко други (Записи, бр. 64). Приликом пута у Раваницу 1641. године (Записи, бр. 66) патријарх је изгледа боравио и на Руднику (Записи, бр. 65). Из казивања барског надбискупа Борћа Бјанкија, у писму од 29. октобра 1641, које је упутио из Призрена

у Рим, дознаје се да је патријарх те године путовао у Цариград.²³ Кад је завршио списе које је посветио светом цару Урошу, Пајсије их је однео, уочи Светог Саве 1642. године, у Неродимље (Записи, бр. 67). Фебруара исте године он је у манастиру Светог Андрије на реци Трески (Записи, бр. 68). Крајем августа 1643. одлази у село Велики Лукавац, где храму Светог великомученика Георгија поклања *Требник* (Записи, бр. 71).

Два натписа на зидовима у манастиру Грачаници, који се не слажу сасвим у датумима, упућују да је патријарх Пајсије октобра 1645. године путовао у Јерусалим, а вратио се јуна идуће године.²⁴ Овако честа и понекад далека путовања говоре о патријарховим изузетним настојањима да обиђе што више крајева које је обухватала Пећка патријаршија. На меће се питање да ли је он путовао и на Свету Гору, с обзиром на њен значај и на то да га је пут у Цариград или Јерусалим могао успутно одвести тамо. Његова напомена у *Пастирској посланици* — да је био очевидац дотрајалости светогорског манастира Есфигмена — одговара на ово питање потврдно. Тај његов пут на Свету Гору могао би бити, према овом сведочењу, пре 25. марта 1633. године.

Најчешћи подаци у Пајсијевим записима тичу се његове нарочите бриге о појединим књигама. Својим утледом он се залагао да се књиге које су однете са места где су настале, поново тамо врате. Посебан значај придавао је заштити дотрајалих књига. Такве је сакупљао на разним странама и често их сам преповезивао, па чак попуњавао испале листове, сматрајући то својом задужбином.

Према сачуваним записима може се закључити да је имао и своју личну библиотеку. Види се да је он набављао веома пробране књиге. По уметничкој вредности њихових илуминација то би били најлепши при-

²³ Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље*, стр. 144.

²⁴ В. Р. Петковић, *Старине. Записи, натписи, листине*, Народни музеј у Београду, Писани споменици, 1, Београд 1923, стр. 11, бр. 23, 24.

мерци рукописних књига насталих у његово време, или нешто пре тога. Према нашим сазнањима, у његовој библиотеци могле су бити следеће књиге: такозвани *Зборник Јована Злокруховића*, у који је он унео извесне преписе образаца писама и записа,²⁵ *Бранковићев летопис*, чије састављање, бар делимично, треба приписати Пајсију,²⁶ *Пећки поменик*, *Апостол* (Записи, бр. 9), *Псалтир с последовањем* (Записи, бр. 10), *Златоуст*, који је купио у Пустини Анића (Записи, бр. 11), *Панегирик грешног Дмитра*,²⁷ препис *Псалтира* из Прибине Главе (Записи, бр. 49), *Четворојеванђеље* — било у његовој библиотеци од 1623/1624. до 1629/1630. године (Записи, бр. 50), својеручни преписи *Службе светом јеванђелисти Луки* (Записи, бр. 66) и *Службе светом Андрији Првозваном* (Записи, бр. 68), *Четворојеванђеље*, које је поклонио дијаку Станоју 1643. године (Записи, бр. 70), *Требник*, који је дао 1643. храму Светог великомученика Георгија у селу Велики Лукавац (Записи, бр. 71). Од штампаних књига за које се зна да су припадале његовој библиотеци, сачувана је само једна. То је *Псалтир с последовањем* Божицара Вуковића штампан 1519/1520. године (Записи, бр. 77). Помишља се да је он могао знати за књигу Мавра Орбинија *Царство Словена*, и да ју је имао у својој библиотеци. Чини се вероватним да је он за себе чувао аутографе свих својих списа, што је библиотеку чинило још значајнијом. Бурна времена неповратно су однела многе

²⁵ Данас се налази у Копитареву збирци словенских рукописа Универзитетске библиотеке у Љубљани: В. Мошин, *Ћирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске. Копитарева збирка словенских рукописа и Џојсов ћирилски одломак у Љубљани*, Народна библиотека СР Србије, Опис јужнословенских ћирилских рукописа, том I, Српска књижевна задруга, Београд 1971, стр. 171—176.

²⁶ Р. Новаковић, *Бранковићев летопис*, САНУ, Посебна издања, књ. СССХХХХ, Одељење друштвених наука, књ. 35, Београд 1960, стр. 140.

²⁷ М. Харисијадис, *Панегирик грешног Дмитра*, Зборник Народног музеја у Београду, V, Београд 1967, стр. 329—349; Љ. Штавланин-Борбевећ, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис рукописа Народне библиотеке Србије*, Опис јужнословенских ћирилских рукописа, том II, Београд 1986, бр. 60.

српске рукописе, међу њима и оне који су припадали нашем патријарху. Његова библиотека је морала ићи у ред богатијих личних библиотека старије српске прошлости.

Као писац, патријарх Пајсије је доста усамљен у своме времену. Он нема савременика нити значајнијих ближих претходника с којима би, као стваралац, могао успоставити непосреднију литерарну везу. Упркос томе, његови списи не излазе из оквира поетике старе српске књижевности, иако је у извеснима нарушено уобичајено композиционо устројство. Своје узоре и надахнуће тражио је међу српским писцима почев од светог Саве, па преко Теодосија Хиландарца, архиепископа Данила Другог, Григорија Цамблака и Константина Филозофа. Из појединих њихових списа користио је одређене фактографске појединости и уграђивао их у своја прозна дела. При том је остваривао нове склопове, углавном стилски сиромашније од оних који су се налазили у првобитном контексту.

У извесном броју Пајсијевих радова успоставља се наглашенија духовна веза са српском прошлошћу пре доласка Турака. О томе нарочито говори његово шире занимање за две личности из лозе Немањића. То су Стефан Првовенчани, у монаштву Симон, и цар Урош. За њих налази довољно разлога да их, литерарно, уведе у круг српских светитеља. Није, наиме потврђено да су ова двојица пре Пајсија слављени као светитељи. Зна се да је Стефан Првовенчани поменут као свети већ средином XIII века. У натпису у Бојанској цркви крај Софије, за севастократора Каложана каже се да је „унук светог Стефана, краља српског“.²⁸ Слично стоји уз портрет краља Милутина у цркви Грачаници: „светог првовенчаног краља Стефана унук“.²⁹ Први пут уз монашки Симонов портрет

²⁸ Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Народни музеј Смедерево, Посебно издање, књ. 1, Смедерево 1965, стр. 56; А. Грабар, *Боянската црква*, Наука и изкуство, второ издание, Софија 1978, стр. 22, табла LXXVI.

²⁹ Б. Тодић, *Грачаница*. Сликаство, Просвета — Београд, Јединство — Приштина, Београд 1988, табла XXVII, стр. 136.

у ариљској цркви пише „свети Симон, Стефан краљ“.³⁰ Од српских писаца Доментијан и Теодосије Хиландарац, свако у свом *Житију светог Саве* спомињу само „свете мошти“ Стефана Првовенчаног. Нити светог Симона, нити светог цара Уроша нема у српским месецословима пре Пајсија.³¹ Слављење светог Симона највише је прихваћено око Студенице и Жиче,³² а светог цара Уроша око Неродимља и манастира Јаска у Срему.³³

Досадашња истраживања Пајсијевог књижевног рада обухватала су само извесне делове његовог стваралаштва. Издања његових списа расута су по разним периодичним публикацијама. Он се никада није појављивао засебно у преводу на савремени српски језик.³⁴

Увид у његове данас познате списе даје нам слику писца чије је дело жанровски прилично разноврсно. Према времену настајања, његови списи имају следећи редослед:

[1619] *Синђелија вршачком епископу Антонију*,
1628/1629, или после тога, *Служба светом Симону*,
1628/1629, или после тога, *Синаксарско житије светог Симона*,

1631. *Кратко повесно слово о светом кнезу Стефану Штиљановићу*,

³⁰ Прочитано према слајду Ивана Борбевећа, професора Филозофског факултета у Београду.

³¹ Д. Е. Стефановић, *Прилог проучавању месецослова XIII и XIV века*, Јужнословенски филолог, XLV, Београд 1989, стр. 137—160. Њихово одсуство продужава се и на време после Пајсијевог, према нашем увиду у рукописне месецослове.

³² Л. Павловић, *Култови лица*, стр. 55.

³³ Т. Вукановић, *Култ цара Уроша*, Скопље 1938.

³⁴ *Житије светог цара Уроша* преведено је уз списе Григорија Цамблака и Константина Филозофа, *Старе српске биографије XV и XVII века*, Цамблук, Константин, Пајсије. Превео Лазар Мирковић, са предговором Павла Поповића, Српска књижевна задруга, коло XXXIX, књ. 265, *Старе српске биографије*, III свеска, Београд 1936, стр. 125—151. Службе су преведене у оквиру других српских служби: *Србљак*. Службе, канони, акатисти, књ. III, Српска књижевна задруга, Београд 1970, стр. 301—391.

1633. *Пастирска посланица*,
 1635. *Синђелија хиландарском митрополиту Мар-
 дарију*,
 [1641] *Служба светом цару Урошу*,
 [1641] *Синаксарско житије светог цара Уроша*,
 [1641] *Житије светог цара Уроша*,
 1642. *Посланица папи Урбану Осмом*,
 1647. *Синђелија вретанијском и ровишком митро-
 политу Михаилу*,
 1612—1647. Записи, натписи и белешке.

Списе патријарха Пајсија пратила је прилич-
 но зла судбина, тако да су до данашњих времена
 допрли у доста оштећеном стању. Потпуно су не-
 стали аутографи или преписи списка посвећених све-
 том Симону, *Кратко повесно слово о светом кнезу
 Стефану Штиљановићу* и све три синђелије. Они су
 очувани само у преписима на новорускословенском
 језику,³⁵ што их ипак удаљава од њихове извор-
 ности. Ни *Житије светог цара Уроша* није сачува-
 но у целини. Неки истргнути листови допуњавани су
 касније новорускословенским језиком. Поједини записи
 остали су без неких својих делова. Пошто су испи-
 сани по бројним рукописима, углавном по завршетку
 основних текстова, на маргинама, поставним листо-
 вима или на корицама, они су били највише на удару
 тамо где се о књигама није довољно бринуло.

Патријарха Пајсија у односу на друге писце у
 повољнији положај ставља чињеница да су сачувани
 извесни аутографи његових дела. Данас тако имамо
 аутографе сва три његова списка посвећена светом
 цару Урошу, *Пастирске посланице*, *Посланице папи
 Урбану Осмом* и највећег броја записа. Отуда се у
 литератури поуздано могло говорити о Пајсијевом
 брзописном дуктусу који се налази у његовим пот-
 писаним записима. Његов полууставни дуктус може
 најсигурније потврдити запис на крају *Пећког по-
 меника* (Записи, бр. 4). У њему он говори да је По-

³⁵ Назив новорускословенски преузимамо од Петра Бор-
 њића: *Историја српске ћирилице*, Завод за издавање уче-
 ника Социјалистичке републике Србије, Београд 1971, стр.
 194.

меник преписао 1618. године Своје име даје у некој
 врсти тајнописне загонетке: „четири десетице дво-
 струко“ (= 80), „и један који је испред свих“ (= 1),
 „и два пута два у двоструком“ (= 8), „и двапут пе-
 десет двоструко“ (= 200), „и двапут два и један који
 је испред свих“ (= 5), „и три двоструко, к њима два
 прилажем“ (= 8). Када се овако добијени бројеви за-
 мене својим словним вредностима у старој ћирилици,
 добија се управо Пајсијево име: ПАИСЕИ.³⁶ Пошто је
 највећи нео *Пећког поменика* исписао сам Пајсије,
 осим каснијих делова, које су бележили патријарси
 Гаврило и Максим, може се видети како је изгледао
 његов полууставни дуктус. Он се тако може сасвим
 лако препознати и у његовим другим списима које
 смо споменули, и који су такође исписани полууста-
 вом. Такође, његова рука може се препознати у пре-
 писима формулара записа и посланица у *Зборнику
 Јована Злокруховића* и на три допуњена листа (1, 87
 и 245) у *Зборнику писара Јова* из 1647. године, који
 се чува у збирци бечке Народне библиотеке, Cod. slav.
 131.³⁷ Овим се сасвим потврђују претпоставке Павла
 Поповића да је патријарх Пајсије „вероватно и до-
 пунио оно што је“ у *Зборнику писара Јова* „оште-
 ћено“.³⁸ С овим потпунијим увидом у Пајсијева гра-
 фијска обележја требало би даље трагати за још
 неким његовим преписима за које је сам рекао да
 их је својеручно начинио. Тако он помиње да је пре-
 писао *Службу светом јеванђелисти Луки* 1641. године
 (Записи, бр. 66) и *Службу светом Андрији Првозва-
 ном* 1642 (Записи, бр. 68). Онај део аутографа *Грабо-
 вачког летописа* који је састављао Пајсије Грабовачки
 није сачуван, те се не може потврдити да ли су тај
 писац и патријарх Пајсије једна личност. Познавањем
 полууставног дуктуса патријарха Пајсија сада се ко-

³⁶ Т. Јовановић, *Пећки поменик и патријарх Пајсије*,
 стр. 245—246.

³⁷ Ј. Проловић, *Српски рукописи XIII и XIV века у
 Бечу и манастир Хиландар*, Хиландарски зборник, 6, САНУ,
 Хиландарски одбор, Београд 1986, стр. 203.

³⁸ П. Поповић, „Стари српски животописи XV и XVII
 века“, предговор књизи *Старе српске биографије XV и XVII
 века*, стр. LX.

начно разрешава и једна досадашња недоумица да ли је он могао бити творац посебне прераде Душановог Законика, која се налази у такозваној раваничкој верзији из XVII века.³⁹ На основу снимака раваничке верзије, која се чува у Чешком музеју у Прагу, са сигнатуром IX H7, установили смо да то није препис патријарха Пајсија.⁴⁰

Поезију патријарха Пајсија чине две службе. Посвећене су светом Симону и светом цару Урошу. *Служба светом Симону* у свом саставу има два канона, а *Служба светом цару Урошу* један. За *Службу светом Симону* писац је преузео *Канон Богородици*, какав се већ среће у *Служби светом Сави* Теодосија Хиландарца, *Служби светом Борђу* Кратовцу попа Пеје, *Служби светом Стефану* слепом, *Служби Стефану Дечанском* Григорија Цамблака, *Служби кнезу Лазару* и *Служби мајки Ангелини*.⁴¹

Поступност настајања *Службе светом цару Урошу* Пајсије је изложио у *Житију светог цара Уроша*: „По истеку неког времена мени смерном и многогрешном, као што и горе рекох, јави се једном (Урош) у сну и принесох му тропарак и кондак.“ Не зна се колико времена је протекло од састављања ових двеју строфа до целовитог завршетка *Службе*, али Пајсије говори да тај обиман посао није сам окончао. Заједно са придворнима, то јест са својим сарадницима, саставио је читаву *Службу*: „Опет по Божијем допуштењу, колико ми Господ разум подари, реших се и са придворнима започех стихове, прво мале вечерње и на стиховно, потом и велике вечерње, са читањима

³⁹ Стојан Новаковић је први претпоставио овакву могућност: *Законик Стефана Душана*, Београд 1898, стр. CXLXI—CXLXII. Чини се да је таква могућност Александру Соловјеву и Јовану Радонићу изгледала још вероватнија: А. Соловјев, *Српске законске компилације XVII века*, Глас СКА, CLVII, Београд 1933, стр. 92—93; Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље*, стр. 172.

⁴⁰ Коришћен је микрофилм из фото-збирке Археографског одељења Народне библиотеке Србије у Београду, сигнатура A 1522.

⁴¹ Б. Сп. Радојичић, *Григорије из Горњака*, Историјски часопис, III, Београд 1952, стр. 97—98.

из пророка и друго по реду, канон смешан, први Богородици, потом пророку (Авакumu), затим и светом (Урошу).“ Сличан је, иначе, пут састављања служби и код других српских писаца, на шта је већ указивано у литератури.⁴² *Службу светом цару Урошу* патријарх Пајсије је замислио, како се види и из овог његовог осврта, тако да се узајамно преплићу три канона — Богородици, пророку Авакumu и цару Урошу. Овако „смешана“, како то писац каже, сва три канона налазе се заједно једино у Пајсијевом аутографу, од кога се до сада није полазило при сагледавању читавог овог питања. Једино се посредно закључивало како је Пајсије могао заједнички славити цара Уроша и пророка Авакума.⁴³ У обема службама Пајсије гради акростих у који ставља и своје име. Свети Симон се прославља као преподобни. Истиче се мотив његовог поновног оживљавања на три часа да би га брат Сава замонашио. Светог цара Уроша Пајсије сврстава у ред мученика. Стога је и читава *Служба* заснована на симболично-метафоричном виђењу Уроша, који се овенчао мученичким венцем.

Синаксарска житија посвећена светом Симону и светом цару Урошу обимом су доста различита. Пошто *Синаксарско житије светог Симона* није сачувано у аутографу нити у неком препису на српско-словенском језику, не може се рећи да ли је оно било управо таквог обима. Према уобичајеном рас-

⁴² Б. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Багдала, Крушевац 1968, стр. 190—193.

⁴³ Боко Слијепчевић, не знајући за аутограф *Службе*, наслућује о канону ког пророка је реч: „Не знамо који је то био канон пророку, ако није пророку Авакumu, чија се успомена слави тог дана“ (Б. Слијепчевић, *Пајсије, архиепископ нећки и патријарх српски као јерарх и књижевни радник*, Богословље, VIII, 3, Београд 1933, стр. 278). Борђе Радојичић такође претпоставља да је „изгледа... првобитна *Служба* Урошева била посвећена и пророку Авакumu“: *Антологија старе српске књижевности*, Нолит, Београд 1960, стр. 360. Слично закључује и Борђе Трифуновић, сматрајући да се Урош „у почетку славно уз пророка Авакума“: *Белешке о делима у Србљаку. О Србљаку*. Студије, Српска књижевна задруга, Београд 1970, стр. 352.

пону већине синаксарских житија, ово је далеко опширније и жанровски се приближава типу слова. Иначе, у њему су видљиве извесне интерполације, при завршетку, где се спомињу неки догађаји из времена после Пајсијеве смрти, што упућује на вероватне прераде првобитног облика овог списка. О томе говори и помињање Пајсија у трећем лицу једнине, а изворно је било свакако у првом лицу једнине или множине.

Цео овај спис ослања се својом поставком на *Житије светог Саве* Теодосија Хиландарца, и то управо на оне делове који се односе на Стефана Првовенчаног. Пајсије је у многоме сажимао Теодосијеве деонице и сводио их на најужа, сижејна значења. Богате Теодосијеве наративне токове он је прилагођавао једноставном излагању, какво је примерено синаксарским житијима.

Део о спаљивању моштију светог Саве на Врачару, који се налази при крају *Синаксарског житија светог Симона*, Пајсије је могао донети према такозваном Бранковићевом летопису.

Оба синаксарска житија имају као увод стихове и спадају у „стишна“ житија.⁴⁴ Испред *Синаксарског житија светог цара Уроша* ова песничка целина нешто је дужа, има седам стихова. Они доста подсећају на Силуанове стихове посвећене светом Сави.⁴⁵

Житије светог цара Уроша спада у краће списе ове врсте у старој српској књижевности. Оно је од свих Пајсијевих списка до сада најчешће проучавано. Нарочиту пажњу њему су посветили историчари. Посебно занимање изазивало је поглавље *Житија* о Вукашиновом убиству цара Уроша. Тим поводом отворена је драгоцена полемика између Панте Срећковића, који је сматрао да је краљ Вукашин убио цара Уро-

⁴⁴ Б. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, друго, допуњено издање, Нолит, Београд 1990, стр. 318.

⁴⁵ Б. Сп. Радојичић, *Патријарх Пајсије с придворним слави цару Уроша*, Летопис Матице српске, 389, Нови Сад 1962, стр. 464.

ша,⁴⁶ и Љубомира Ковачевића, који је показао да краљ Вукашин то није могао учинити, јер Вукашин је умро пре Уроша.⁴⁷ Према бројним историчарима који су изучавали фактографску поузданост овог списка, он нема неку високу историјску вредност. Превише од једног века преовладало је мишљење да је за писање *Житија светог цара Уроша* Пајсије користио народне легенде. Истовремено, углавном филолози и историчари књижевности настојали су сагледати изворе писане књижевности у овом спису. Према досадашњим резултатима таквих испитивања и онога до чега смо ми дошли бавећи се књижевним делом патријарха Пајсија, при састављању *Житија светог цара Уроша* коришћен је прилично широк круг списка српских писаца. Истовремено, запажа се изузетно Пајсијево познавање српског књижевног наслеђа.

У *Житију светог цара Уроша* постоји једна необичност које нема у другим српским житијима. Најобимније целине у овом спису заузимају српски летопис и родослов. Они заправо обухватају шири период и већи број личности од оних које припадају само српској прошлости. Писац ове несразмерно обимне делове уноси у своје дело како би показао „одакле произиђоше Срби“. Родословне целине нису уобичајене за српска житија. Константин Филозоф је унео три краће родословне главе (14, 15, 16) у *Житије Стефана Лазаревића*, но оне укупним учешћем у спису не ремете његове основне сразмере. Код Пајсија је оваква целина потпуно нарушила композициону поставку. Не може се тачно установити који родослов је коришћен за ово *Житије*. Он је толико различит од

⁴⁶ П. Срећковић, *Краљ Вукашин убио цара Уроша*, Београд 1881; *Краљ Вукашин скинуо с престола и убио цара Уроша*, Београд 1886.

⁴⁷ Љ. Ковачевић, *Неколико хронолошких исправака у српској историји*, X. Кад је погинуо краљ Вукашин, XI. Краљ Вукашин није убио цара Уроша, *Годишњица Николе Чупића*, III, Београд 1879, стр. 402—416; *И опет: Краљ Вукашин није убио цара Уроша*, *Годишњица Николе Чупића*, VI, Београд 1884, стр. 191—262; *И по трећи пут: Краљ Вукашин није убио цара Уроша*, Београд 1886.

других родослова да га Љубомир Стојановић с разлогом назива Пајсијевим.⁴⁸

Пајсијева трагања за грабом у састављању *Житија светог цара Уроша* сежу најпре до светог Саве. Из Савиног *Житија Стефана Немање* Пајсије преноси ставове о Немањиним освајањима и грабењу цркава. Из *Житија светог Симеона Стефана Првовенчаног* преузима нешто прерађену епизоду о Немањином крштењу. Молитва цара Душана пред полазак у бој има своје извориште у *Житију Стефана Душана Даниловог Ученика*. Сцену Даниловог Ученика у истом *Житију*, о бежању побеђених непријатељских војника пред царем Душаном, Пајсије сужава. Осврт на кнеза Лазара писац је изгледа желео донети у неком пунијем облику те је трагао за његовим *Житијем* у самој Раваници. Пошто очекиваних података о кнезу Лазару тамо није било, он их је нашао у скромнијем обиму у неком летопису: „А ово да сазнаш о кнезу Лазару. Одакле беше и како, у *Житију* његовом, које је у Раваници, не надох, осим у неком летопису.“ Када говори о страдању Стефана Дечанског, Пајсије не преузима ништа из Цамблаковог *Житија*, али упућује на њега. Према плачу за Стефаном Дечанским у Цамблаковом *Житију*, Пајсије саставља сличан плач за Урошем, у коме реторски разубено осуђује Вукашина. Из *Житија Стефана Лазаревића* Константина Филозофа преузет је мотив дељења јабуке пред погубљење, као симбола Христовог тела и крви. *Житије светог Јована Рилског* Димитрија Кантакузина послужило је Пајсију да према својој стилизацији искористи епизоде остављања престола цара Душана младом цару Урошу, Вукашиновог непоштовања примљеног завета и Маричке битке. Део о спаљивању моштију светог Саве на Врачару Пајсије је могао преузети или из оног дела Бранковићевог летописа за који верујемо да га је сам саставио, или из свог *Синаксарског житија светог Симона*.

⁴⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику, књ. XVI, Сремски Карловци 1927, стр. 2—39.

Утицај народног предања на Пајсијево састављање *Житија светог цара Уроша* по нашем мишљењу много је ужи него што поједини истраживачи помишљају. За многе од ставова које смо споменули да имају своју очигледну потврду у писаним делима, мислило се да потичу из народног предања. Ми не споримо могућност утицаја извесних легенди о српској прошлости на стварање овог *Житија*, али тешко је успоставити такву аналогију због непостојања поузданих извора те врсте. Пронађени десетерци у *Житију светог цара Уроша* више су случајност и формалност него што су суштинске природе.⁴⁹

Житије светог цара Уроша не држи чвршћа композициона веза тако да оно, својом расутом мозаичношћу чак не успоставља ни основне обресе Урошевог литерарног лика. Више је присутан краљ Вукашин као контраст ономе што би требало да оличава Уроша, који је, опет, у читавом спису остао неухватљиво даљек.

Уз *Кратко повесно слово о светом кнезу Стефану Штиљановићу* у скоро свим преписима појављује се запис који му претходи и у коме се у трећем лицу говори да је спис приликом своје посете манастиру Шишатовцу, 3. октобра 1631. године, саставио патријарх Пајсије.⁵⁰ Према овом податку били су не поверљиви Иларион Руварац⁵¹ и, нарочито, Мита Костић.⁵² Другим једним поводом указали смо на неке омашке у вези са оповргавањем појединих података везаних за ово *Слово*, тако да већина Костићевих сум-

⁴⁹ В. Бован, *Еписки десетерци у Пајсијевом делу Живот цара Уроша*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Међународни славистички центар, Реферати и саопштења, 8/II, Београд 1980, стр. 41—53.

⁵⁰ ССЗН, III, бр. 4988.

⁵¹ И. Руварац, *О пећким патријарсима*, стр. 65.

⁵² М. Костић, *Стеван Штиљановић* (Историјско-хагиографска студија), Глас СКА, СХ, Сремски Карловци 1923, стр. 78—79.

⁵³ Т. Јовановић, *Кратко повесно слово о светом Стефану Штиљановићу*, Манастир Шишатавац, Зборник радова САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, 38, Матица српска, Друштво историчара уметности Србије, Београд 1989, стр. 76.

њи нема праву основу.⁵³ Његово мишљење да Пајсијева посета манастиру Шишатовцу 1631. године није нигде забележена, не мора значити да таквог трага није било с обзиром на велика страдања рукописних збирки. Чини нам се да о тадашњем Пајсијевом путу у Срем може нешто ближе рећи једна његова белешка у *Пећком поменику* (Записи, бр. 55). Тамо стоји да је 7140. године путовао у Карловце и сместио крушедолске инокиње. Пошто се ова година протеже од 1. IX 1631. до 31. VIII 1632. године, а његов пут у Шишатовац био је 3. октобра 1631, то може бити вероватно да је ово тај исти пут у фрушкогорске манастире. Уза све стилске моменте који би указивали да овај спис може припадати патријарху Пајсију,⁵⁴ сада са овим додатним податком са још више уверења сматрамо да га је управо он саставио.

Пајсијеве епистоларне списе чини пет посланица. Од њих три чине синђелије: вршачком епископу Антонију, хиландарском митрополиту Мардарију и врећанијском и ровишком митрополиту Михаилу. Запажено је да је *Синђелију вршачком епископу Антонију* фалсификовао прималац, Антоније, у оном делу који се односи на годину њеног издавања, па је уместо вероватне 1619. унео 1611. годину.⁵⁵ Све три синђелије носе исти епистоларни образац који је предвиђен за архијерејско потврђивање. Свакако је било још оваквих синђелија у Пајсијевом дугом патријарховању, но очигледно су изгубљене.

Пастирска посланица упућена је 1633. године високом српском свештенству и свим хришћанима на подручју Пећке патријаршије, како би есфигменски монаси показујући је могли сакупљати помоћ за обнову свог манастира на Светој Гори. Код Срба је, очигледно, постојало јако осећање за бригу о овом манастиру још од издавања Есфигменске повеље де-

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ М. М. Јевтић, *Синђелија епископа Антонија (1619. године)*, Преглед црквене Епархије нишке, XV, 1, Ниш 1934, стр. 29.

спота Бурђа Бранковића 1429. године.⁵⁶ Изворно, овај спис нема име. Композицијом и врстом намене ова посланица сасвим одговара једној другој из Зборника, број 46, у збирци Архива Српске академије наука и уметности, која носи назив *Питак иже по васуду*⁵⁷ (Посланица свим странама).

За разлику од Пајсијевих синђелија, које садржински већим делом припадају заједничком обрасцу, *Посланица папи Урбану Осмом* настала је из пишчеве непосредне потребе да објасни зашто не може да прихвати унију Српске православне цркве са западном хришћанском црквом. Свакако да Пајсије није сам састављао ову *Посланицу*, већ са својим ученим сарадницима, али он јој је дао основни печат теолошке ширине, реторске уједначености и разложности у излагању.

Ни иза једног старог српског писца није остало толико бројних записа, натписа и бележака као иза патријарха Пајсија. Већина његових записа тиче се рукописних књига, које су му давале повода да о њима остави неко своје запажање. Записи су жанровски доста уједначени. У њима се осећа сва његова љубав према књизи, праведност, строгост и истанчан естетски однос. Његове белешке о путовањима драгоцени су документарни извори.

У широком распону свог литерарног стварања патријарх Пајсије је тежио узорима својих великих претходника. Нудила му се богата традиција српске књижевности, коју је он настојао достићи својим стваралаштвом. Његово укупно дело је неуједначених уметничких домета. Својим службама он се скоро потпуно приближио најлепшим остварењима старе српске црквене поезије. У прозним списима оства-

⁵⁶ П. Ивић, В. Ј. Бурђић, С. Бирковић, *Есфигменска повеља деспота Бурђа*, Југословенска ревија — Београд, Завод за заштиту споменика културе — Смедерево, Београд 1989.

⁵⁷ Љ. Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига*, Збирка Српске краљевске академије, СКА, Београд 1901, стр. 182. У Зборнику је *Питак* на странама 34а—36а.

рена је једноставност израза. Његовим делом се у суштини окончава период богатог стварања српске књижевности на српскословенском језику.

Томислав Јовановић

Патријарх Пајсије Сабрани списи